

ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені Г.С.Сковороди
КАФЕДРА ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ З УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Збірник наукових статей

Випуск 12

Л І Т А В Р И

Переяслав-Хмельницький
2001

ББК 63.3 (4 УКР)я-43

Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. - Переяслав-Хмельницький, 2001. - Вип. 12. - 440 с.

Збірник наукових праць зареєстровано Вищою атестаційною комісією України як фахове видання із спеціальностей "Історичні науки" (Див.: Бюлетень ВАК України. - 1999. - №6. - С.30).

Рецензенти: д.і.н., проф. П.В.Михайлина, д.і.н., проф. С.С.Троян, д.і.н., проф. А.І.Черній

Редакційна колегія: Борисенко В.Й., доктор історичних наук, професор, Шевчук В.П., доктор історичних наук, професор (редактор), Щербак М.Г., доктор історичних наук, професор, Шаповал Ю.І., доктор історичних наук, Сухобоков О.В., доктор історичних наук, професор, Коцур В.П., доктор історичних наук, професор (заступник редактора).

Рекомендовано Вченою радою Переяслав-Хмельницького державного педагогічного інституту ім.Г.С.Сковороди

Збірник вміщує статті, що на основі архівних документів та опублікованих матеріалів, висвітлюють різні аспекти історії України від найдавніших часів до наших днів. Зокрема, аналізуються окремі історіографічні проблеми, питання суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку України тощо.

Для викладачів, аспірантів, студентів.

The collected articles on the basis of documents and publications elucidate various aspects of the Ukrainian history from the ancient times up to our own days. Specifically certain historiographical problems, issues of social, political, economic and cultural development of Ukraine are analyzed.

ISBN 966-7577-85-6

©Кафедра історії і культури України
Переяслав-Хмельницького державного
педагогічного інституту ім. Г.С.Сковороди, 2001
©Видавництво "Золоті литаври", 2001

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. АРХЕОЛОГІЯ, ЕТНОГРАФІЯ ТА ДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Синиця Є.В. До питання про формування ранньосередньовічних курганних старожитностей у Південно-Східній Європі.....	8
Бодрухін В.М. Південно-Східний форпост Переяславського князівства.....	21
Колибенко О.В. Єпископський двір Переяславля Руського.....	27
Павленко С.В. Пірофілітові прясла з Переяславля Руського та його околиць.....	37
Івакін В.Г. Архів князів Вишневецьких за реєстрами Мнішків.....	59
Куйбіда В.В. Еволюція уявлень про природу в історичному та індивідуальному розвитку людства.....	66

РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ XVI-XX ст.

Гоцуляк В.В. Історіографічні аспекти національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.....	82
Філінюк А.Г., Боднарчук Г.В. Деякі аспекти інкорпораційної політики російського царизму на Поділлі.....	97
Соловійова Т.М. Вплив купецтва Правобережної України на соціально-економічний розвиток регіону у першій половині XIX ст.....	103
Бойко Н. "Повість минулих літ" як основне джерело дослідження М.Максимовичем витоків українського народу.....	108
Щерба Т. Структура прибутків та видатків бюджетів міського самоуправління Правобережної України в другій половині XIX ст.....	113
Козуб ІІ. Ліберально-демократичний земський рух її-ї половини XIX ст. в оцінках М.П. Драгоманова.....	125
Довжук І.В. Кам'яновугільна промисловість Півдня України 60-70-х рр. XIX ст.....	131
Ткаченко Т.В. До історії створення у Києві Колегії Павла Галагана.....	138
Ткаченко О.В. Розвиток медичних закладів Києва в II половині XIX - на початку XX століття і благодійна допомога родини Терещенків.....	143
Коцур А.П., Прошин В.С. Історична спадщина Мирона Кордуби.....	147
Щербак Н.О. Активізація українського національно-визвольного руху на рубежі XIX-XX століть.....	151
Губицький Л.В. З епістолярної та археографічної спадщини члена Історичного Товариства Нестора - літописця проф. П.В. Голубовського.....	158

Колесник В.Ф., Надтока О. Сприяння демократичної російської інтелігенції культурно-національному відродженню України на початку XX століття.....	168
Стрілець В. Робітниче питання в діяльності українських радикал-демократів (1905-1930 рр.).....	187
Колесник В.Ф., Могильний Л.П. Ліберально-демократичні партії Наддніпрянщини: історіографія.....	192
Данюк І. Ідея державності в науковій і політичній творчості М.С.Грушевського: деякі історіографічні дискусії та оцінки.....	204
Коцур А.П. Поняття "національне відродження України" та проблема його періодизації в українській історичній думці XX ст.....	219
Коцур В.П. Національні відносини в сучасній українській історіографії.....	228
Тарапон О.А. Творча інтелігенція: методологічні аспекти проблеми.....	234
Лисенко А.А. Організація повстанського руху на Лівобережній Україні влітку та восени 1919 року.....	239
Борисенко М.В. Український театр у лещатах радянської цензури (1920-1925 рр.).....	254
Коцур Н.І. Молодіжний рух в Україні 1920-х - 30-х рр. Історіографія.....	261
Гіренко Г.Г. Особливості освітнього процесу на Переяславщині у 20-х роках XX століття.....	266
Коцур Г.Г. Неп в Україні: історіографія 1920-х років.....	278
Пиріг О.А. Зовнішня торгівля України на початку непу.....	293
Молоткіна В.К. Художньо-масова робота культурно-освітніх установ України в умовах непу.....	304
Заболотна І.М. До питання про археографічно-історичну спадщину І. Крип'якевича з історії Хмельниччини.	314
Король В.Ю. Втрати українського народу у роки Другої світової і Великої Вітчизняної війни.....	328
Мінгазутдінов А.Ф. Український народ - перемозі.....	337
Красножон Н.Г. До питання відновлення вчительських кадрів загальноосвітньої школи України (1944-1953 рр.).....	345
Брехунець Н.С. До питання оплати праці колгоспного селянства України в 60-70-х рр. XX ст.....	357
Яремчук С.С. Процес "освоєння" раніше закритих православних церков як остання адміністративна акція радянської влади (на прикладі Чернівецької області).....	363
Левчук К.І. Виникнення та розвиток жіночих громадських організацій в Україні (др. половина 1980-х-1990-ті рр.).....	374
Малиновська О. Право на притулок та його реалізація в Україні.....	383
Дем'яненко В.М. Політична свідомість студентської молоді в сучасній Україні.....	398

Дем'яненко Б.Л. Рубіжність України як фактор модернізаційних процесів.....	407
Худобець О.А. Психолого-методичні аспекти застосування інформаційних технологій на уроках історії.....	415
Сергійчук О.М. Підготовка та підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів вищої школи України в 1953-1964 рр.: прорахунки і недоліки.....	423
Капелюшний В. П. Псевдоніми та криптоніми в контексті проблеми персоніфікації історіографії українських національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.....	431

CONTENTS

CHAPTER 1. ARCHAEOLOGY, ETHNOGRAPHY AND ANCIENT UKRAINIAN HISTORY

Synysia Y.V. Formation of Early Medieval Burial Mound Antiquities in South-Eastern Europe.....	8
Bodrukhin V.M. South-Eastern Outpost of Pereyaslav Principality.....	21
Kolybenko O.V. Bishop's Yard of Pereyaslav Rus'ky.....	27
Pavlenko S.V. State Distaffs from Pereyaslav Rus'ky and Its Outskirts.....	37
Ivakin V.H. Archives of Princes Vyshnevetsky according to the Registers of the Mnisheks.....	59
Kuibida V.V. Evolution of Ideas about Nature in the Historical and Individual Development of Mankind.....	66

CHAPTER 2. UKRAINIAN HISTORY OF THE XVIth - XXth CENTURIES

Hotsuliak V.V. Historiographical Aspects of the National Liberation War of the Ukrainian People in the Middle of the XVIIth century.....	82
Filiniuk A.H., Bondarchuk H.V. Certain Aspects of the Incorporational Policy of the Russian Tsarism in Podillia.....	97
Soloviova T.M. Influence of the Merchants of the Right-Bank Ukraine on the Social and Economic Development of the Region in the 1st Half of the XIXth c.....	103
Boiko N. "The Story of Bygone Days" as the Main Source for the Research of the Origin of the Ukrainian People by M.Maksymovych.....	108
Shcherba T. Structure of Incomes and Expenditures of Town Self-Government Budgets in the Right-Bank Ukraine in the 2nd Half of the XIXth c.....	113

будови, які велися в багатьох місцях республіки і країни. Внаслідок цього кількість колгоспників республіки, які брали участь у громадському, 9 млн. чоловік у 1980 р. З половини всього населення України до 1/3 зменшилась за ці роки й загальна кількість жителів села [7, с. 49].

Міграція сільського населення суттєво позначилась на стані сільського господарства, яке так і не змогло забезпечити промисловість достатньою кількістю сировини, а населення - продуктами харчування. Причини, які приводили до міграції сільського населення, до малоефективної праці тих, хто залишився на селі, коренилися передусім у адміністративних методах керівництва в державі, власності, виробничих відносинах на селі, в умовах і оплаті праці, у край незадоволених соціальних та культурно-побутових умовах життя.

Вже на початку 70-х рр. соціальна політика радянської держави спричинила кризові явища в сільському господарстві. Різко зменшилися обсяги випуску сільськогосподарської продукції, відбувався загальний занепад села. Щорічно на теренах України зникало 80 сіл, а з 1969 року в сільській місцевості припинило своє існування 1502 населених пункти. Соціальна невлаштованість села створила загрозу депопуляції населення майже в половині областей України [8, с. 416].

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Історія селянства УРСР (1917-1980 рр.). К. 1990. - С. 490-491.
2. Падалка С. Сільське господарство України у другій половині 60-х рр. XX ст.-К., 1995.-С. 149.
3. ЦДАГО, ф. 1. Оп. 31, спр. 14, арк. 165.
4. ЦДАГО, ф. 1. Оп. 31, спр. 2202, арк. 81.
5. Сельская жизнь, 31 січня 1965 р.
6. Известия, 23 червня 1965 р.
7. Актуальные проблемы аграрной истории Украины. Сб. науч. тр. - Д., 1980.-С. 49.
8. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. Нав. пос. К., 1999. - С. 416.

**ПРОЦЕС "ОСВОЄННЯ" РАНІШЕ ЗАКРИТИХ
ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ ЯК ОСТАННЯ
АДМІНІСТРАТИВНА АКЦІЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ
(НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

На прикладі Чернівецької області показано процес закриття радянською владою та "освоєння" під власні цілі православних церков протягом 60-х-80-х рр. Висвітлено опір місцевого населення даній політиці.

В 1959 - 1963 роках в Чернівецькій області радянською владою було закрито близько сотні православних храмів. Їх громади були зняті з реєстрації в уповноваженого Ради в справах РПЦ по Чернівецькій області, а віруючим було запропоновано відвідувати найближчі церкви, які в більшості випадків знаходилися за декілька кілометрів, у інших населених пунктах. Коли влада закривала церкви, то були складені плани, під що кожна церква буде переобладанана. Проте після зміщення М. Хрущова припинилося масове адміністрування по відношені до віруючих і даний процес був "спущений на гальмах". Там, де віруючі не виступали проти переобладнань, вони проводились, а там, де зустрічався опір, влада відступала, не йдучи на відкриті конфлікти з людьми.

Так, наприклад, 2 серпня 1966 р. в с. Рухотин Хотинського району голова сільради разом з завідуючим клубом і бригадиром колгоспу, вирішили вивезти майно з закритої в 1962 р. церкви і зробити з неї зерносклад. Вони зняли ікони, склали все майно і приготували до вивозу в сусіднє село, де була діюча церква. Однак зібрались віруючі і перешкодили цьому, повісивши на церкві свій замок. Після цього від людей пішли скарги уповноваженому. Він виїздив на місце подій, відновивши паритет у стосунках обох сторін, однак потім доповідав свему керівництву: «Слід врахувати, що релігійне питання в області стоїть гостро і поступка в с. Рухотин може спричинити ланцюгову реакцію клопотань про відкриття церков в інших селах» [2, оп. 2, спр. 205, арк. 361 - 363]. Церква с. Давидівці Кіцманського району була закрита в кінці 1962 р. і мала бути переобладнаною під склад колгоспу, однак місцева влада цього не зробила. Ключі залишились у людей, а церковне майно у храмі. В 1964 р. владою були забрані дзвони з закритої

церкви. В знак протесту віруючі влаштували мітинг біля райвиконкому, вимагаючи повернення дзвонів і два тижні не виходили на роботу в поле. Дзвони не були повернуті, однак з того часу влада не зачіпала віруючих.

Всього ж на 1 січня 1964 р. 102 закриті по області церкви (включаючи монастирські) використовувались наступним чином: були вилучені ключі від 77 храмів, вивезене майно з 55 церков, зайнято під народно-господарські цілі - 44 церкви, переобладнано - 5 і розібрано - 5 колишніх храмів [2, оп. 2, спр. 205, арк. 11]. З цих даних уповноваженого видно, що ключі від більшості закритих храмів знаходились у представників влади, частіше всього у голів сільрад. Церковне майно було вивезене з понад половини храмів. Церков, переобладнаних під клуби, архіви, кінотеатри та подібні цілі були одиниці. Основна маса знятих з обліку церков стояли просто закритими, а в звітах уповноваженого третина з них подавалась як склади (зайнято під народно-господарські цілі - прим. С.Я.).

Отже до середини 70-х рр. зберігався відносний паритет у стосунках влади з віруючими тих населених пунктів, де були закриті церкви. Проте з вказаного часу віруючі почали все частіше звертатися в органи влади всіх рівнів з клопотаннями про відновлення релігійної діяльності. Вони писали заяви з підписами, де вміщувались прохання зареєструвати згідно закону православні громади і повернути закриті храми. В своїх зверненнях люди апелювали до нової Конституції, Хельсинських актів 1975 р. та інших законодавчих актів, які діяли в СРСР. При цьому люди наголошували, що вони не порушують встановлені закони і є законослухняними громадянами. За період з 1976 по 1979 р. (включно) з Чернівецької області до різних державних інстанцій Москви, Києва і Чернівців було направлено 126 заяв з проханнями відновити діяльність закритих церков: 1976 р. - 13 заяв, 1977 р. - 41 заява, 1978 р. - 44 заяви, 1979 р. - 28 заяв. Такі заяви направлялись з 17 населених пунктів області: с. Ожево Сокирянського р-ну - 36, с. Горошівці Заставнянського р-ну - 24, с. Мошанець Кельменецького р-ну - 19, с. Бурдюг Кельменецького р-ну - 10, с. Кулівці Заставнянського р-ну - 8, с. Юженець Кіцманського р-ну, с. Череш Сторожинецького р-ну, с. Волока Вижицького р-ну - по 5, с. Нові Драчинці Кіцманського р-ну - 4, с. Новосілка (зараз Мамаївці) Кіцманського р-ну, с. Давидівка Сторожинецького р-ну - по 2, смт Берегомет Вижицького р-ну, с. Петричанка і с. Просіка Глибоцького р-ну, с. Самушин Заставнянського р-ну, с. Кальнівці Кіцманського р-ну,

с. Вітрянка Сокирянського р-ну - по I [2, он. 2, сир, 294, лрк, Всі вони повертались на стіл уповноваженому для перевірки і прийняття заходів, а він, в свою чергу, направляв їх місцевим райником комам для «проведення відповідної роботи з людьми» [2, он. 2, сир, 274, арк. 83]. Крім цього багато людей звертались особисто до уповноваженого, піднімаючи дані клопотання, однак результат був однаковим. До 1988 р. жодна православна громада в Чернівецькій області зареєстрована не була і жоден храм не був повернутий. Влада небезпідставно боялась "ланцюгової реакції".

Одночасно представникам влади було важко апелювати і пояснювати людям, чому в СРСР заборонено те, що дозволено законом. При цьому влада вважала, що причиною цього явища було не бажання людей відродити церковну діяльність, а зволікання керівниками на місцях з вирішенням питання про використання храмів під народно-господарські і соціально-культурні цілі та «слабкий контроль» за діяльністю колишніх членів «двадцятки» закритих церков. На думку Чернівецького уповноваженого, надії на поновлення діяльності церков ґрунтувались на тому, що в ряді випадків церковне майно не було вивезене з закритих храмів, а ключі від них знаходилися на руках у віруючих [2, оп. 2, сир. 273, арк. 7-9]. Отже вирішення даного питання радянська влада, як завжди, вбачала в адміністративних заходах, передусім - у переобладнанні церков, і там де треба - насильному вивезенні церковного майна. Вивозити майно і переобладнувати було вирішено не лише ті церкви, звідки йшли заяви, а й з решти, щоб не мати рецидиву на майбутнє.

Одночасно уповноваженим були дані рекомендації місцевим чиновникам відносно порядку використання закритих церков: «Передусім їх доцільно використовувати під різного роду музеї (атеїстичні, краєзнавчі, етнографічні та ін.), спортивні зали, переобладнувати під бібліотеки, бригадні клуби, червоні куточки і т. д. Частина будівель може використовуватися під складські приміщення. Є немало церков на цвинтарях, в силу чого їх використання в суспільно-корисних цілях затруднюється. Їх треба переобладнувати в зали громадянських панакхид. В цьому випадку приміщення звільняється від релігійної атрибутики, проводиться необхідний ремонт стін і обладнання залу. Зміна зовнішнього вигляду культової будівлі проводиться з врахуванням конкретної релігійної ситуації. Допустимо і збереження попереднього зовнішнього вигляду. Невеликі за розмірами цвинтарні церкви

рекомендується використовувати як складські приміщення для зберігання похороного інвентаря, як майстерні по виготовленню предметів похороного вжитку. Частина культових будівель, які за своїм технічним станом непридатні для використання в суспільно-корисних цілях і не підлягають ремонту та відновленню, можуть призначатися під знесення. Робити це потрібно в крайніх випадках, не перетворювати це в кампанію, враховувати стан релігійності і настрої людей. У випадках, коли вимагається вирішення питання про знесення старих або аварійних культових будівель, необхідно піднімати клопотання про це перед облвиконкомом і Радою в справах релігій, так як згідно закону знесення і розбір культових будівель проводиться лише з дозволу Ради. Культове майно з раніше закритих церков повино бути передане по акту в діючі церкви, згідно порядку, передбаченого законом. Дзвони, якщо вони мають, розбиваються на частини, після чого передаються в металобрухт по акту» [2, оп. 2, спр. 295, арк. 30 - 32].

В середині 1979 р. Чернівецький облвиконком зобов'язав райвиконкоми до кінця жовтня вивчити ситуацію по кожному населеному пункту, де мались закриті церкви, розглянути питання на спеціальному засіданні виконкому і визначитись по використанню кожної церковної будівлі з тим, щоб «освоєння» завершити у 1980 р. [2, оп. 2, спр. 276, арк. 5 - 6]. 14 серпня 1979 р. був виданий лист РМ УРСР «Про культові будівлі знятих з реєстрації релігійних громад», згідно якого місцеві органи влади повині були провести облік всіх недіючих культових споруд і вияснити, скільки їх використовується в народно-господарських цілях, а скільки пустує. Також потрібно було вивчити технічний стан всіх пустуючих будівель на предмет їх використання або знесення як аварійних. Дана робота була проведена владою у вказаний строк і зокрема було виявлено, що в 46-ти закритих церквах області повністю або частково знаходилося церковне майно [2, оп. 2, спр. 301, арк. 2 - 7].

В кінці 1979 р. розпочався процес «освоєння» раніше закритих церков і в першу чергу - вивезення церковного майна. За листопад - грудень 1979 р. майно було вивезене з 8 храмів, а за перше півріччя 1980 р. - ще з 30-ти. В результаті на 1 липня 1980 р. майно залишилося ще у 8-ми церквах. З них 2 церкви вважались фактично діючими - в селах Юженець і Давидівці Кіцманського району. Там віруючі, маючи на руках ключі, влаштовували моління в церквах без священика і якщо у 70-х роках вони це робили лише у великі свята, то з 1979 р. - щонеділі [2, оп. 2, спр. 295, арк. 18].

З деяких церков вивіз майна і передача його в діючі храми були здійснені без якихось ускладнень і навіть в деяких випадках і допомогою самих віруючих. Однак в деяких населених пунктах представники влади вивозили майно вночі, результатом чого було невдоволення місцевих жителів. От лише декілька конкретних прикладів проведення подібних «операцій» по Чернівецькій області..

За 1977 - 1979 рр. жителі с. Горошівці Заставнівського р-ну написали 22 листи в різні органи влади з проханнями про відновлення церковної діяльності, однак в кінцевому рахунку Рада в справах релігій своїм рішенням від 29 березня 1979 р. відмовила їм у реєстрації. Після цього Заставнівський райвиконком прийняв рішення про використання колишньої церкви під музей. Правління місцевого колгоспу виготовило проектно-кошторисну документацію на ремонт будівлі, були закуплені і завезені будівельні матеріали, був укладений договір з робітниками. Однак 18 жовтня 1979 р. віруючі зламали замок на дверях церкви і стали проводити там моління. Коли 22 жовтня приїхала бригада будівельників (5 чол.), на території колишньої церкви зібралося близько 150 чоловік, які не допустили будівельників до роботи. З 18 по 26 жовтня віруючі в кількості 15-60 чоловік цілодобово знаходилися в приміщенні церкви, по чергово змінюючись, незважаючи на погрози з боку представників влади. Проте 27 жовтня віруючі залишили церкву, повісивши на дверях 2 замки. В ніч на 11 листопада 1979 р. по вказівці влади замки були зірвані і майно було вивезене в діючу церкву с. Горішні Ширівці Заставнівського р-ну [2, оп. 2, спр. 274, арк. 83 - 84]. В 1986 р., з санкції Ради в справах релігій, церква в с. Горошівці була розібрана.

Подібна ситуація відбулась у с. Кулівці Заставнівського р-ну. Віруючі писали листи, навіть Л. Брежнєву, їздили до голови Ради в справах релігій В. Курєдова та інших чиновників з приводу відкриття своєї церкви, однак нічого не добилися. В ніч на 13 грудня 1979 р. (з 2 до 4 год.) все церковне майно було вивезене в церкву с. Прилипче, а на двері забили скоби і повісили замок. Жителям села нічого не повідомили з даного питання, а голова сільради сказав, що він нічого не знає [2, оп. 2, спр. 275, арк. 1 - 8].

В ніч на 17 травня 1980 р. якийсь невідомий через вікно на даху проник в недіючу церкву с. Ожево Сокирянського р-ну і залишив її відкритою. Ключі ж від неї знаходились у голови сільради М. Шевчука, який займав таку позицію: «Поки я буду, церкви не буде». Зранку люди

зійшлись до церкви і побачивши що вона відкрита, організували цілодобове чергування в ній. 19 травня віруючі у розмові з представниками влади висловились про те, що не покинуть церкву. 21 травня була проведена нарада представників районної влади, на якій секретар райвиконкому В. Ленчинський дав вказівку до 29 травня привести всі церковні будівлі району «у відповідність до закону», а замісник голови Чернівецького облвиконкому А. Цуркан дала завдання до 28 травня вивезти все церковне майно з недіючих храмів району. Отже люди, які чергували в церкві розповідали наступне: «23 травня 1980 р. о 2-ій годині ночі у церкву зайшли 3 чоловіка у формі. З двох сторін дорога була перекрита* а М. Шевчук не пускав, сказав, що там аварія. Нам сказали вийти з державного дому. Ми біля 20 чоловік стариків просили, упали на коліна, щоб нас не чіпали до ранку, бо на вулиці був дощ і холодно. Світло перерізали і кругом темнота. Телефони перекриті. На нас кричали і штовхали. Тоді вони закликали ще чоловіків в цивільній формі, які були п'яні. Всі почали нас мучити, тягнути по підлозі, кого як крутити руки, голови, по-звірячому закидати в автобус, як собак і довго возили, а потім викинули нас з автобуса в багно під дощ і сказали ідіть. Ми довго не могли розібратись куди йти. Було хто босий, побиті, ми кричали, почув крик наш односельчанин П. Шевчук і направив нас додому. Крім всього вони обривали, ламали все в церкві, навіть по-звірячому зірвали список загиблих в боях у Великій Вітчизняній війні наших односельчан. А. Мельник, коли її закинули в автобус, втратила свідомість. Її завезли в лікарню в Новодністровськ, звідки родичі забрали її додому босу" [2, оп. 2, спр. 278, арк. 1 - 25]. Коли ж віруючі поскаржилися на це в органи влади, відповіді були наступні. Замісник голови Сокирянськош райвиконкому І. Паламарчук 7 липня писав: "З нашого боку була проведена бесіда з віруючими, після чого вони добровільно покинули приміщення церкви. У зв'язку з тим, що це відбувалось у нічний час, віруючим був наданий автобус для розвезення їх по домам. Після цього культове майно було завантажене на автомобіль, в церкву було завезене радгоспне майно, церква була закрита і робочі розвезені по домам. Насилля над віруючими не спостерігалось" [2, оп. 2, спр. 278, арк. 1 - 25]. 27 липня 1980 р. замісник обласного прокурора дав наступну відповідь з цього питання (№ 3/1053-80): "Порушень законності органами місцевої влади не вбачено" [2, оп. 2, спр. 278, арк. 1 - 25].

28 травня 1980 р. у с. Тернавка (нині Герцаївського р-ну) сільські активісти зірвали замок з дверей церкви, загрузили майно на 2 вантажні

автомобілі і відвезли на склад радгоспу. Місцевий дільничний міліціонер не дав пояснення цьому, а став лякати людей арештами в разі подачі скарг. Однак люди в знак протесту 2 тижні не виходили на роботу [2, оп. 2, спр. 308, арк. 1-6].

Незважаючи на те, що з більшості закритих храмів церковне майно було вивезене до початку 80-х рр., процес їх "освоєння" під господарські цілі йшов дуже тяжко. Тому 30 червня 1981 р. була прийнята постанова ЦК КПУ "Про освоєння культових будівель, вивільнених в результаті зняття з реєстрації розпавшихся релігійних об'єднань". До цього процесу влада вирішила залучити створені ще під час хрущовської кампанії (на початку 60-х рр.) комісії та групи сприяння уповноваженому по контролю за дотриманням законодавства про релігійні культи. З часу хрущовської кампанії про них майже забули, проте згадали на початку 80-х, коли розпочали проводити "освоєння" раніше закритих храмів і владі знадобилась допомога місцевих атеїстів-активістів. Рішенням Чернівецького облвиконкому № 220 від 17 червня 1981 р. було затверджено "Положення про комісії сприяння". Суттєвою відмінністю "Положення" від попередньої практики було те, що головами комісій мали бути голови місцевих Рад народних депутатів. Таким чином до даної акції в обов'язковому порядку залучались представники Рад.

У першій половині 80-х рр. люди продовжували писати листи в органи влади про відновлення релігійної діяльності в своїх населених пунктах, а влада одночасно продовжувала "освоєння", вважаючи що це зніме проблему. У 1981 р. до уповноваженого надійшло 33 заяви про відновлення діяльності раніше знятих з реєстрації релігійних громад. Всі вони надходили через вищестоячі інстанції: 9 заяв - з Мошанця Кельменецького р-ну, 6 заяв - з Тернавки (нині Герцаївського р-ну), 3 заяви - з Череша Сторожинецького р-ну, по декілька з сіл Ожево Сокирянського р-ну, Волока і Н. Серафимець Вижицького р-ну, Южинець і Кальнівці Кіцманського р-ну, Оселівка і Росошани Кельменецького р-ну, Гордівці Хотинського р-ну, Висків Путильського р-ну, Горошівці Заставнівського р-ну [2, оп. 2, спр. 119, арк. 14]. З Кальнівців у 1981 р. було вивезене церковне майно і передане у с. Брусницю [2, оп. 2, спр. 321, арк. 1 - 4], а в Росошанах у 1981 р. був проведений ремонт на 16 тис. крб. з метою обладнання музею села [2, оп. 2, спр. 309, арк. 1 - 6]. У 1982 р. до уповноваженого надійшло 19 заяв подібного змісту із 6 сіл: 10 - з Мошанця, по 2 - з

Ожева і Давидівців, 3 - з Кальнівців, по 1 - з Тернавки і Череша [2, оп. 2, спр. 94, арк. 21]. У 1982 р. церква у Кальнівцях була "освоєна".

В церкві с. Мошанець Кельменецького району, яка була закрита у 1962 р., з церковного майна залишилися лише іконостас. Восени 1981 р. була зроблена спроба "освоїти" її під музей. В приміщення церкви були завезені фарби та інші будівельні матеріали. Але віруючі захопили церкву, винесли з неї будматеріали і занесли до неї церковні предмети, чим перетворили її у фактично діючу. Крім цього, вони встановили нагляд і нічну охорону. 18 квітня 1982 р. на свято Воскресіння люди організували в ній освячення калачів без священика. Місцевою владою був складений акт про адміністративну відповідальність, а організатор цього - колишній бригадир і завідуючий фермою колгоспу Т. Пинзар, був оштрафований. День Перемоги (9 травня) співпадав з храмовим святом і тому влада вирішила нанести упереджувальний удар. Близько півночі 5 травня 1982 р. в село приїхала міліція із всього району. Міліціонери говорили, що шукають озброєного бандита, який втік з тюрми. Вони бігали з собаками по ярам і стріляли з пістолетів та автоматів. На всіх перехрестях стояли міліцейські машини. Жителям було наказано сидіти вдома і нікому не відкривати дверей. В деяких хатах були проведені обшуки. В 3 години ночі міліціонери оточили церкву і біля кожного дому біля церкви поставили по 2 - 4 міліціонера, щоб ніхто не вийшов з дому. Потім вони вибили церковні двері, розбили іконостас, погрузили все майно на вантажний автомобіль і повезли на склад музею у Чернівці. Коли ж машина від'їхала, міліціонери підняли таку стрілянину, як у воєнний час. Після цієї події віруючі продовжували чергувати в церкві (6 - 8 чоловік), а 11 травня багато людей не вийшли в знак протесту на роботу. У сільраді зібралося близько 150 чоловік, які понад трьох годин вели бесіду з представниками влади. В кінцевому рахунку, 12 травня люди вийшли на роботу, однак продовжували ходити по неділям і святкам у церкву молитися (60 - 70 чол.). За це на Т. Пинзаря почали готувати кримінальну справу. В лютому 1983 р. владою була здійснена спроба захопити церкву під колгоспний склад, але за той час, поки перевозили зерно зі складу с. Берново, людей попередили і вони чекали біля церкви. Дана спроба зірвалась, однак влада не відступила. В 1984 - 1985 рр. люди відкривали на великі свята церкву і молились в ній. В 1985 р. церква була "освоєна" владою, але на Пасху 1986 р. біля неї збиралося близько 30 жінок, які висловлювали своє ставлення до закриття церкви [2, оп. 2, спр. 294, арк. 7-12].

Продовжувала використовуватись віруючими церква с. Давидівці Кіцманського району [2, оп. 2, спр. 330, арк. 43 - 46]. 6 грудня 1982 р. владою була зроблена спроба "освоїти" її. До неї прийшло 8 комуністів села - голова сільради зі своїм заступником, завідуючий клубом, головний ветеринарний лікар, голова ревізійної комісії колгоспу, секретар партійної організації, командир ДНД. Очолював групу голова сільради М. Татарин, який залишився один, так як віруючі перешкодили групі і всі інші розбіглися. На Пасху 1984 і 1985 рр. віруючі (близько 100 чоловік), як і раніше, з кошиками і палаючими свічками проводили моління біля закритої церкви, а також усередині. Ця церква так і не була "освоєна" в радянський час [4, оп. 2, спр. 351, арк. 1-5].

До 1983 р. владою були "освоєні" всі закриті церкви у Новоселицькому і Путильському, а в 1983 р. - в Сторожинецькому і Хотинському районах області. У 1983 р. до уповноваженого надійшло 37 заяв про відновлення діяльності раніше закритих храмів: Южинець - 14, Мошанець - 7, Новий Серафинець - 5, Тернавка - 4, Череш - 2, Тарашани, Вахнівці, Бурдюг, Кальнівці, Вітрянка - по 1. Всі ці церкви, за виключенням Мошанця і Тернавки, на той час були вже "освоєні" або знесені [4, оп. 2, спр. 329, арк. 183]. 15 квітня 1983 р. було вивезено церковне майно з храму с. Бурдюг Кельменецького району, частина у діючу церкву с. Вовчинець, а частину в музей архітектури і побуту в Чернівці. Побутові речі з церкви були роздані віруючим села, про що були складені відповідні акти. Незабаром церква була зайнята під склад [2, оп. 2, спр. 298, арк. 1-10].

Віручі с. Южинець Кіцманського району також відкривали церкву і влаштовували там моління. Вночі 21 січня 1983 р. в селі відключили електрику. До церкви під'їхали 3 автомобілі і автобус, в якому були міліціонери з собаками. Вони зірвали замок, забрали з церкви майно і повісили свій замок. Тоді ж біля входу до церкви повісили вивіску - Картина галерея. Нагору було прозвітовано про "освоєння" ще однієї церкви. Незважаючи на це, люди продовжували писати листи про відновлення діяльності свого храму У 1983 - 1986 рр. віруючі села освячували калачі у церковному дворі, за що на багатьох з них були накладені адміністративні штрафи [2, оп. 2, спр. 301, арк. 2-7].

На початок 1984 р. залишились "неосвоєними" 10 закритих православних храмів в таких населених пунктах: м. Вижиця, с. Маморниця, с. Верхні Синівці, с. Тернавка, с. Вікно, с. Мошанець, с. Давидівці, с. Волошково, м. Чернівці (вул. Бориспільська, 13). За

1984 р. в апарат уповноваженого надійшло 17 листів про відновлення діяльності раніше закритих храмів: Южинець - 11, Тернавка - 3, Мошанець, Горошівці, Н. Серафинець - по 1 [3, оп. 2, спр. 349, арк. 208 - 212]. На кінець 1984 р. уповноважений доповідав про "освоєння" церков у с. В. Синівці і в Чернівцях. Отже, в 1985 р. залишилося "неосвоєними" 8 храмів. В подальшому, за 1985 р. було "освоєно" ще 5 колишніх храмів, а церква у м. Вижниця була знята з реєстрації культових будівель як така, що розвалилася.

Всього ж владою протягом 1981 - 1985 рр. була "освоєна" 71 і знесено 28 колишніх церков. При цьому, з майже всіх закритих церков області було вивезене церковне майно. Протягом 1985 р. до уповноваженого надійшло 11 листів про відновлення релігійної діяльності: з Южинця - 5 та з Мошанця - 6 [4, оп. 2, спр. 385, арк. 1 - 4]. Церкви в цих селах на той час подавалися уповноваженим як "освоєні".

В 1986 р. в планах влади залишилося "освоїти" церкви у Давидівцях і Тернавці. Крім цього, на протязі року уповноваженим були зняті з реєстрації православні громади в селах Круп'янську і Мала Буда, які також підлягали "освоєнню". Щоб "освоїти" церкву у с. Тернавка, влада вдалась до репресій. В 1985 р. організатор ремонту каплиці на цвинтарі М. Падурану, який виступав за відновлення громади в рідному селі, був засуджений на 1 рік позбавлення волі по ст. 196 КК Української РСР (самоуправне будівництво молитовної споруди). Кримінальну справу проти нього було порушено ще у 1982 р., однак слідчий С. Лисюк, якому доручили її вести, у 1983 р. закрити її. При цьому він заявив: "Шкода державі не вчинена і складу злочину немає". Тоді місцеві керівники звернулися до начальника обласного управління внутрішніх справ Мельника і обласного прокурора Рябчинського, домовившись з ними про повернення до цієї справи. Результат не примусив себе довго чекати [4, оп. 2, спр. 366, арк. 14]. В 1986 р. до уповноваженого надійшло 27 листів про відновлення релігійної діяльності: з Южинця - 11, Мошанця - 7, Пашківців - 7, Петричанки, Бурдюга та Арборен - по 1 [4, оп. 2, спр. 403, арк. 1-2].

Коли ж більшість церков стали "освоєними" в кількісному відношенні, влада почала "освоєння" в якісному. Це було пов'язано з тим, що при перевірках "освоєних" церков уповноваженим виявилось, що багато з тих церков, які місцева влада подавала обласній як "освоєні", такими не були. Особливо це стосувалося церков, які на папері були "освоєні" під склади. Насправді ж багато з них просто

були порожніми. Наприклад церква у м. Хотині на папері була "освоєна" під склад пивзавода, а реально там ніякого складу не виявили. Тому з середини 80-х рр. 15 колишніх церков, які до цього вважалися складами, почали переобладнувати під інші цілі [4, оп. 2, спр. 387, арк. 19-23].

На 1987 р. припав пік активності віруючих в питанні відкриття раніше закритих церков. В апарат Чернівецького уповноваженого за рік надійшло 185 листів з даного питання. Крім цього, багато людей приходили на прийом до нього особисто і висловлювали свої клопотання усно [4, оп. 2, спр. 405, арк. 9]. Це було пов'язане з тим, що з 1987 р. в СРСР розвернулася широка кампанія "гласності", яка означала початок демократизації радянського суспільства. Таким чином в 1987 р. процес "освоєння" вичерпав себе і його вже неактуально було продовжувати.

Процес "освоєння" раніше закритих церков, який виражався в першу чергу у вивезені з них церковного майна, був останньою масштабною адміністративною акцією радянської влади проти релігії і церкви. За декілька років влада свого добилася. У віруючих, там де це мало місце, забрали ключі від храмів або повісили свої замки. Також було вивезене церковне майно з тих храмів, де воно ще зберігалось. Однак самого "освоєня", тобто переобладнання церков під свої цілі, влада так і не добилася. Основна маса церков у звітах вважалась "освоєними" під склади. Насправді ж вони стояли пустими, так як представники влади на місцях відчували супротив даній політиці. Дана акція радянської влади показала в першу чергу її послідовність у відношенні до релігії взагалі і віруючих людей зокрема. Однак з іншого боку вона показала, що церква є непереборною, так як вона живе в першу чергу у серцях людей. В описуваних населених пунктах не було зареєстрованих громад, не було священиків, не було діючих храмів, однак віра залишилася. Вона як вогонь, то розгорається, то загасає. Однак ніякий тиск влади не може її знищити.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Чернівецької області (далі - ДАЧО). - Ф. Р. 621. Уповноважений Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по Чернівецькій області.
2. ДАЧО. - Ф. Р. 623. Уповноважений Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Чернівецькій області.

3. История Русской Церкви. Книга девятая. - Прот. Владислав Цыпин. История Русской Церкви. 1917 - 1997. - М.: Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. - 832 с.
4. Поточний архів Відділу в справах релігій при Чернівецькій ОДА.
5. Поточний архів Чернівецько-Буковинської Консисторії.
6. Русская Православная Церковь в советское время (1917 - 1991). Материалы и документы по истории отношений между государством и Церковью /Составитель Герд Штриккер. - Т. 1. - М.: "Прописки", 1995. - 400 с.
7. Русская Православная Церковь в советское время (1917 - 1991). Материалы и документы по истории отношений между государством и Церковью /Составитель Герд Штриккер. - Т. 2. - М.: "Прописки", 1995. - 464 с.
8. Русская Православная Церковь (1988 - 1988) - Т. 2. Очерки истории 1917 - 1988 гг./Ред. кол. под рук. архиеп. Смоленского и Вяземского Кирилла. - Москва: Издательство Московской Патриархии, 1988. - 112 с.
9. Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве. - М.: Крутицкое Патриаршее подворье, 1999. - 400 с.

К.І.Левчук
/Вінниця/

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЖІНОЧИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ (др. половина 1980-х - 1990-ті рр.)

У статті аналізується процес формування та діяльність жіночих громадських організацій в Україні в другій половині 1980-х - 1990-ті роки.

Важливу роль у демократизації суспільно-політичного життя України відіграють жіночі організації. В умовах незалежної України вони набувають все більшої ваги і здійснюють вплив на державну політику щодо жіноцтва. На формування та розвиток жіночого руху безпосередньо впливали соціально-економічні трансформації, через які проходить Україна. Становлення демократичного жіночого руху відбувалося у два етапи. На етапі організаційного становлення та юридичного оформлення жіночого руху (др. половина 80-х - середина 90-х років), жіночі організації здебільшого намагалися бути масовими, об'єднували жінок за політичними уподобаннями.

У другій половині 80-х років жіночий рух ще перебував під постійним політичним впливом із боку КПРС-КПУ. У відповідності з

рішеннями XXVII з'їзду КПРС в Україні було створено єдину систему жіночих рад на чолі з комітетом радянських жінок. Вони були покликані стати активними помічниками партійних організацій у залученні жінок до суспільно-політичного життя, управлінню державними справами, створенню необхідних умов праці та відпочинку робітниць, охороні здоров'я, материнства та дитинства.

Обкоми, міськкоми та райкоми партії повинні були звітувати перед вищестоящими структурами про хід створення жіночих рад. На початок березня 1987 року в Києві було створено 2124 жіночі ради, в тому числі 117 за місцем проживання [5, арк.1]. В листопаді 1989 року в Львівській області діяло більше 3,5 тис. рад, які об'єднували понад 19 тис. жінок [7, арк.160]. В травні 1990 року в Україні нараховувалось близько 60 тис. жіночих рад, у складі яких працювало понад 500 тис. активісток [16, арк.21]. На початок лютого 1991 року в Київській області було створено 33 міські та районні жіночі ради. Питання змісту роботи рад, а саме: поліпшення умов праці та побуту жінок; охорона материнства й дитинства; допомога малозабезпеченим та багатодітним сім'ям; допомога дітям-інвалідам; жінкам-інвалідам праці, жінкам-вдовам Великої Вітчизняної війни, престарілим, самотнім жінкам, розглядалися на ідеологічних комісіях міськкомів та райкомів КПУ, на спільних засіданнях жіночих рад та виконкомів місцевих Рад. 83 відсотки голів міських та районних жіночих рад були членами КПРС-КПУ [6, арк. 1,2]. Головою Республіканської ради жінок було обрано М.Орлик. Закономірним результатом організаційної розбудови об'єднання стала реєстрація в липні 1991 року Співки жінок України. Організація відкрито заявила про необхідність підписання нового Союзного договору напередодні серпневих подій 1991 року.

Після проголошення незалежності Співка жінок України (СЖУ) зуміла зберегти значний організаційний вплив у жіночому середовищі. Так на початку 1996 року СЖУ координувала діяльність 4842 місцевих організацій, серед яких 25 обласних, 418 районних, 124 міських, 3906 первинних за місцем роботи, 368 за місцем проживання. Метою діяльності організація вбачає в задоволенні та захисті законних інтересів жінок, координації зусиль жіночих об'єднань, що входять до Співки заради досягнення реального рівноправ'я чоловіка та жінки в усіх галузях життя, гідного становища жінок у суспільстві [8, с.70].

Весною 1990 року на Львівщині відновив свою діяльність Союз Українок, який було засновано в 1921 році, і який діяв на території